

Een oude *campesino*, afgedragen hoed en afgetrapte laarzen, strompelde door de woestijn in de kwijnende leegte van de Mixteca Alta, een barre, op grote hoogte gelegen streek in westelijk Oaxaca. Hij liep alleen over het pad van het afgelegen dorp Santa María Ixcatlán naar een kruispunt vele kilometers verderop. Zoals hij daar, onmiskenbaar arm, liep te zwoegen, was hij in mijn ogen een iconische figuur, symbolisch voor het leven in Mexico. Hij zou een hongerige boer op weg naar de markt kunnen zijn, een hoopvolle arbeider op zoek naar werk, een migrant op weg naar de grens, of gewoon iemand die hulp zocht. Wat zijn bestemming ook was, hij had een zware weg te gaan.

We remden af en gaven hem te verstaan dat hij kon instappen. Na een uur hobbelen kwamen we bij het kruispunt. De man gaf ons een hand en zei: ‘Veel dank.’

‘Hoe heet deze *pueblo*, señor?’

‘Dit is San Juan Bautista Coixtlahuaca,’ zei hij. ‘Kijk, het oude klooster.’
De ruïne van de kerk was reusachtig, uitgehold, verlaten.

‘Wat betekent “Coixtlahuaca”?’

‘El llano de las serpientes.’

De vlakte der slangen.

INHOUD

DEEL EEN *Grensgebied* 11

DEEL TWEE *Mexico Mundo* 107

DEEL DRIE *Oaxaca, de Inframundo* 217

DEEL VIER *De weg naar Nueva Maravilla* 371

DEEL VIJF *De weg terug* 451

DEEL EEN

Grensgebied

Naar de grens: een prachtvoorbeeld van datheid

De Mexicaanse grens is de rand van de ons bekende wereld, erachter wachten slechts duisternis en gevaren, en allerlei volk dat op de loer ligt – hongeregig, misdadig, roofzuchtig, uitgerust met gifstanden: een fanatieke vijand, een boosaardige, onhandelbare bende die niets liever wil dan zich op argeloze reizigers storten. En de agenten van de *Policía Federal* zijn duivels, zwaarbewapend; het ene moment zijn ze nors, het andere moment staan ze rood aangelopen van razernij tegen je te schreeuwen, en vervolgens persen ze je af, zoals ook mij overkwam.

Stuur advocaten, wapens, geld! Ga daar niet heen! Het wordt je dood!

Maar wacht even – dieper in Mexico (enorme *sombrero's*, *mariachi*-orkestjes, schetterende trompetten, grijnzende gebitten) zijn de veiliger, heilzamer hotspots waar je voor een week naartoe kunt vliegen, om je klem te zuipen aan tequila en doodziek te worden van de schijterij, om vervolgens huiswaarts te keren met een geweven poncho of een beschilderde keramische schedel. Hier en daar ook zonnige dumpplaatsen voor Amerikaanse *pensionado's* – een *tuttifrutti* van grijze *gringo's* in permanente nederzettingen aan de kust en in *gated communities* en kunstkolonies meer landinwaarts.

O, en dan zijn er de rijke stinkers en petrocraten in Mexico-Stad, dertig officieel erkende miljardairs – inclusief de op zes na rijkste man ter wereld, *señor Carlos Slim* – die samen meer geld hebben dan alle andere Mexicanen bij elkaar. De *campesino's* in sommige staten in zuidelijk Mexico, zoals Oaxaca en Chiapas, verdienen minder en zijn armer dan hun tegenhangers in Bangladesh en Kenia, en teren weg in een sfeer van apathische melancholie, op hellingen zonder teelaarde, zij het met op gezette tijden een groots festijn met fantastische maskerades om het barre, verlamme dorpsleven te verlichten. Slachtoffers van hongersnoden, *desperado's* en geilneven die met zijn allen min of meer dezelfde ruimte delen, een uitgestrekte ruimte – dat Mexicaanse landschap – die smerig en weelderig is, oorspronkelijk en majestueus.

Verder: reusachtige vakantiekolonies vol lethargische, zonverbrande Canadezen, en de restanten van vijftien kolonies polygame mormonen, die vanuit Utah naar Mexico waren gevlucht om daar grote harems te onderhouden vol dociele echtgenotes met ouderwetse hoedjes, allen glimmend van het zweet in de Chihuahuan-woestijn, want gehuld in de voorgeschreven lagen ondergoed die ze ‘tempelgewaden’ noemen. En geïsoleerde groepen mennonieten op het platteland van Cuauhtémoc en Zacatecas die Plautdietsch spreken, koeien houden en hun melk tot boterzachte kaas kneden – Chihuahua-kaas, of *quesa menonita*, een kaas die goed smelt en smaakt in een mennonitische verenikaschotel of een Mexicaans brood voor bij de borrel.

Baja is zowel luxueus als arm, de *frontera* is in handen van kartels en *border rats* aan beide kanten, de staat Guerrero wordt gerund door drugsbendes, Chiapas wordt gedomineerd door gemaskerde, idealistische zapatisten, en in de marges van het land heb je de vakantiejeugd uit de Verenigde Staten, de surfers, de backpackers, de stuurse pensionado’s, de stelletjes op huwelijksreis, de drop-outs, de voortvluchtigen, de wapensmokkelaars, schorem van de CIA, witwassers, geldlopers en – kijk, daar – een oude gringo in een auto die, de ogen tot spleetjes geknepen, het land doorkruist en bij zichzelf denkt: *Mexico is geen land. Mexico is een wereld, te veel mundo om volledig te kunnen doorgronden, en van staat tot staat totaal anders en volkomen eigen, in cultuur, in temperament en keuken, en in elk ander typisch Mexicaans opzicht – en als zodanig een perfect voorbeeld van datheid.*

Die oude gringo was ik. Ik was in mijn eigen auto op weg naar het zuiden, in de Mexicaanse zon, over een rechte, hellende weg door de dunbevolkte dalen van de Oostelijke Sierra Madre – de hele onherbergzame ruggengraat van Mexico is bergachtig. Dalen, weids en grimmig, waren bebost met duizenden eenzame yucca’s, de zogenaamde drakenyucca (*Yucca filifera*), die in Mexico *palma china* wordt genoemd. Ik ging even in de berm staan om er beter naar te kijken en schreef in mijn zakboekje: *Ik kan niet uitleggen hoe het komt dat ik me, op de lege uitgestrektheid van deze wegen, jong voel.*

En toen zag ik een dunne tak die op de grond lag trillen; hij lag in het zand onder de yucca alsof de wind hem daar had achtergelaten. En hij bewoog. Het was een slang, een lange streng glinsterende schubben. Hij begon te kronkelen en zich op te krullen – de dreigende peristaltische bewegingen pulseerden door het gladde, smalle lijf, dat even bruin was als de stenen en het stof. Ik stapte achteruit, maar hij bleef zich langzaam ineenvrollen. Niet giftig, begreep ik later. Geen gevederd serpent, niet de opge-

richte ratelslang die in het dramatische wapen op de Mexicaanse vlag door een woeste adelaar te grazen wordt genomen. Het was een zweepslang, even talrijk op die vlakte als de ratelslang, waarvan in Mexico zesentwintig soorten leven – om maar te zwijgen van de andere soorten die er her en der voorkomen: melkslangen, wormslangen, korenslangen, groefkopadders, kleine kousenbandslangen en gigantische boa constrictors.

De vreugde van de open weg – een vreugde die grenst aan euforie. ‘Achter ons lag heel Amerika en alles wat Dean en ik tot nu toe hadden geweten van het leven, en het leven onderweg,’ schrijft Kerouac in *On the Road* over het moment dat ze Mexico in rijden. ‘Ten slotte hadden we aan het eind van die weg het magische land gevonden, en we hadden nooit durven dromen dat het zo magisch zou zijn.’

Ik reed weer verder en dacht na over de oude, grillige stammen van de yucca's en hun bolvormige kronen van puntige, zwaardvormige bladeren ('De bladeren staan overeind als ze jong zijn, maar gaan hangen als ze ouder worden,' schrijft een botanist, waarmee een ouwelullerig beeld wordt opgeroepen), elke yucca een solitair lid van de aspergefamilie – en hij doet ook wel degelijk denken aan een sappige stengel die is opgezwollen en uitgegroeid tot een woestijnpalm, koppig in het zand geworteld, maar doorbuigend onder de jaren. *It's been a hard summer*, gaat het door me heen. Veronachtzaamd, gemedend, met de nek aangekeken, over het hoofd gezien, voor lief genomen, gekleineerd, bespot, lichtelijk belachelijk, stereotiep, niet meer interessant, parasitair, onzichtbaar voor jonge ogen, ziedaar de oudere in de Verenigde Staten, ziedaar de man en schrijver die ik ben – ik lijk op de yucca, ik lijk op de Mexicaan. Wij hebben dat alles gemeen, wij worden stuk voor stuk weggezet als oud en overbodig.

Dus ik kan me ermee identificeren. Maar van huis gaan en naar Mexico vertrekken in een tijd dat ik me ten zeerste genegeerd en onderuitgehaald voel is niet tragisch of beklagenswaardig. Zo gaan die dingen nou eenmaal. Eigenlijk is het een triomfantelijke stemming voor een lange reis: gewoon wegglijpen en tegen niemand iets zeggen – ik ben er trouwens vrij zeker van dat niemand zal merken dat ik weg ben.

Opnieuw als de verfoeide Mexicaan, de persoon die er altijd aan herinnerd wordt dat hij of zij niet welkom is, degene die door niemand wordt gemist: ik kan het helemaal navoelen. Ik ben die yucca met idioot haar en een gekromde rug; ik ben ook (al reis ik in de tegenovergestelde richting) een ongrijpbare migrant. *Yo soy tú*, denk ik: ik ben jou.

Een gringo op zijn retour

Naar de nonchalante mening van de meeste Amerikanen ben ik een oude man, en derhalve van weinig belang – ik heb mijn beste tijd gehad, ik ver- vaag in een pathetisch diminuendo, kortingskaart van de belangenver- eniging voor vijftigplussers in de hand; ik ben als de doorsnee oudere in de Verenigde Staten, ofwel onzichtbaar, ofwel iemand die je negeert, niet respecteert, iemand die er spoedig niet meer zal zijn, en die dan vergeten zal zijn: een gringo op zijn retour.

Uiteraard ervaar ik dat als beledigend, maar uit trots laat ik niets van mijn verontwaardiging merken. Mijn werk is mijn antwoord, mijn reis mijn reactie. En ik beschouw mezelf zoals de Mexicaan dat doet, niet als oude man, maar zoals de meeste Mexicanen een ouder iemand beschouwen: als een *hombre de juicio*, een man die de jaren des ondersheids heeft bereikt; niet *ruco*, afgeleefd, geen aandacht waard, iemand die je neerbuigend kunt behandelen, maar iemand die het respect verdient dat van oudsher aan de oudere wordt betoond, iemand (zoals het Mexicaanse eufemisme luidt) van *La Tercera Edad*, het derde tijdperk, die uit eerbied Don Pablo genoemd zou kunnen worden, of *tío* (oom). Mexicaanse jongeren worden naar goed gebruik geacht hun (zit)plaats af te staan aan een oudere. Ze kennen het gezegde: *Más sabe el diablo por viejo, que por diablo* – de duivel weet meer omdat hij oud is, niet omdat hij de duivel is. Maar in Amerika is het: ‘Aan de kant, ouwe, maak plaats voor de jeugd.’

Als een *Ancient Mariner* uit de ballade van Coleridge zou ik de twijfelaars met mijn magere hand tegen willen houden, hen met glinsterende ogen aankijken en zeggen: ‘Ik ben ergens geweest waar geen van jullie ooit ge- weest is, waar geen van jullie ooit naartoe kan. Ik heb het over het verleden. Ik heb daar tientallen jaren doorgebracht en geloof mij: jullie hebben geen idee.’

Op mijn eerste lange reis – naar Centraal-Afrika, vijfenvijftig jaar gele- den – vond ik het een opwekkende gedachte dat ik een vreemde was in een vreemd land, ver van huis, met een nieuwe taal die ik moest leren: twee jaar in de rimboe zonder noemenswaardig contact met het thuisfront, jaren waarin ik voor een klas stond vol leerlingen die op blote voeten liepen. Mijn volgende docentschap was in Singapore, en toen daar na drie jaar een eind aan kwam, zei ik elke vorm van loondienst vaarwel en vertrok naar Groot-Brittannië, waar ik zeventien jaar gewoond heb en al die tijd verplicht was een identiteitskaart voor buitenlanders bij me te dragen.

Deels uit hartstochtelijke nieuwsgierigheid en deels om de kost te verdienen bleef ik reizen. De riskante reizen die ik als dertiger en veertiger heb ondernomen, elke reis een sprong in het duister, doen me nu versteld staan. Eén keer heb ik in Siberië overwinterd. Ik reisde over land naar Patagonië. Ik nam elke rammelende trein in China en reed met de auto naar Tibet. Op mijn vijftigste verjaardag peddelde ik in mijn eentje in mijn kajak over de Grote Oceaan, waar ik van het ene eiland naar het andere trok, werd bedreigd door eilanders, heen en weer geslingerd door de golven, en bij Paaseiland door een harde wind uit koers geblazen. Zelfs mijn reis van Cairo naar Kaapstad, in 2001, met een onderbreking in Johannesburg om mijn zestigste verjaardag te vieren, lijkt me nu niet voor herhaling vatbaar – althans niet voor mij, als ik bedenkt dat ik in de Kaisut-woestijn bij Marsabit onder vuur werd genomen door een *shifra* of struikrover, en in Johannesburg werd beroofd van mijn tas en alles wat ik bezat. Tien jaar later, op een Afrikaanse reis voor een vervolg op dat boek, een reis die ik begon in Kaapstad, vierde ik op weg naar de grens met Congo, in de Kalahari-woestijn, mijn zeventigste verjaardag, en moest ik mezelf in de stank en misère van noordelijk Angola verdedigen tegen allerlei lomperiken. Al die reizen, tien in totaal, werden boeken.

‘Schrijf het verhaal van een tijdgenoot wiens hartzeer geneest, louter door een langdurige beschouwing van een landschap,’ schreef Camus in zijn dagboekantekeningen. Die raad (die altijd een mantra voor me is geweest) besloot ik op te volgen: toen ik meende misschien wel nooit meer een lange reis te zullen maken, pakte ik de auto en reisde ik twee jaar door het diepe Zuiden van de Verenigde Staten. In gedachten schreef ik alweer een boek en opeens voelde ik me jaren jonger, daar achter het stuur, op al die weggetjes.

In die jaren, reizend door het diepe Zuiden, maakte ik een omweg en stak ik, bij Nogales, voor het eerst de Mexicaanse grens over. Het was een reisopenbaring waardoor ik me bewust werd van een nieuwe wereld. Ik verwonderde me erover dat ik in Arizona door een draaihek in een ijzeren hek van tien meter hoog kon stappen, en dat ik een paar seconden later in een ander land stond, een vreemd land, waar het geurde naar eten dat met veel gesis op straat werd bereid en aan de man gebracht, en waar overal op gitaren werd getokkeld, en straatventers hun grappen uithaalden.

‘Aan de overkant van de straat begon Mexico,’ schrijft Kerouac. ‘We keken er verwonderd naar. Tot onze stomme verbazing leek het ook precies op Mexico.’

Ik ontmoette die keer een aantal migranten, Mexicanen die vast van plan waren de grens over te glippen, en anderen die gedepoteerd waren, en in een opvanghuis voor migranten, de *Comedor* (eetzaal of eethuis) van het Kino Border Initiative, zag ik een vrouw van middelbare leeftijd die voor het eten zat te bidden. Ze was een Zapoteekse, uit een bergdorpje in de staat Oaxaca, die haar drie jonge kinderen bij haar moeder had achtergelaten en naar de Verenigde Staten wilde om (vertelde ze) ergens als kamermeisje of schoonmaakster in een hotel aan de slag te gaan, zodat ze geld kon sturen naar haar arme familie. Maar ze was verdwaald in de woestijn, opgepakt door de Amerikaanse Border Patrol, mishandeld en teruggebracht naar Nogales. Het beeld van haar, zoals ze daar zat te bidden, liet me niet meer los, en vergrootte mijn vastberadenheid: elke keer dat ik onderweg werd tegengewerkt of het even niet meer zag zitten, dacht ik aan die dappere vrouw en zette ik door.

Ik voelde me gesterkt door wat ik wist van de risico's die migranten moeten nemen, en doordat alles wat ik over Mexicanen hoorde getuigde van onwetendheid, of het nu van de hoogste instantie in de Verenigde Staten kwam, of van gewone alcoholisten en xenofoben (misschien wel aangeemoedigd doordat hun kleingeestige leider er net zo over dacht), besloot ik een reis naar Mexico te maken. Ik bestudeerde de kaart. Ik bezat geen status, afgezien van mijn leeftijd, maar in een land waar ouderen worden gerespecteerd was dat genoeg – meer dan genoeg.

En een andere, cruciale, overweging die met mijn leeftijd te maken had speelde ook een rol: hoelang zou ik nog in mijn eentje in de auto grote afstanden kunnen afleggen, door de woestijnen en steden en bergen van Mexico? Na je zesenzeventigste moet je je rijbewijs elke twee jaar laten verlengen. Als het resultaat van de oogmeting de volgende keer onder de maat bleef, zou ik mijn rijbewijs moeten inleveren. De wetenschap dat mijn tijd beperkt was – de houdbaarheidsdatum stond op mijn rijbewijs vermeld – spoorde me aan tot actie. Mijn auto had in het Zuiden goede diensten bewezen. Ik overwoog een geïmproviseerde reis te maken, langs de grens en dwars door Mexico naar het zuiden, vanaf de grens naar Chiapas – met dezelfde opwinding die ik als jongeman had gevoeld.

Ik had weliswaar een boek over Mexico in gedachten, maar er zijn al honderden goede boeken over Mexico van buitenlandse auteurs. Een van de eerste was van de Engelse schrijver Job Hortop, die niet alleen als bemanningslid had gevaren op een slavenschip, maar ook twaalfjaar als galeislaaf op Spaanse schepen. Hij schreef over Mexico en zijn beproevingen in *The*

rare travels of an Englishman who was not heard of in three-and-twenty years' space, dat uitkwam in 1591 en werd opgenomen in de *Voyages* van Hakluyt. De eerste uitgebreide beschrijving van Mexico in het Engels verscheen ruim vijftig jaar later, en was geschreven door een andere Engelsman, Thomas Gage, die in 1625 als dominicaner monnik in Veracruz aankwam.* Het reisboek van Gage over de wonderen van Nieuw-Spanje verscheen in 1648. Een belangrijk boek uit de negentiende eeuw was het in briefvorm en met veel gevoel voor detail geschreven *Life in Mexico* (1843) van Fanny Erskine Inglis, die onder haar gehuwde naam schreef: markiezin Frances Calderón de la Barca (ze was de Schotse echtgenote van de Spaanse ambassadeur, dus voor haar gingen deuren open die voor anderen gesloten bleven, en ze was doorgaans weinig discreet). Een ander interessant en inzichtelijk Mexicaans reisboek (waarin het boek van Fanny wordt geprezen) is *Viva Mexico!* van Charles Macomb Flandrau, meer dan honderd jaar geleden verschenen.

En dan zijn er nog Stephen Crane, D.H. Lawrence, Evelyn Waugh, Malcolm Lowry, John Dos Passos, Aldous Huxley, B. Traven, Jack Kerouac, Katherine Anne Porter, John Steinbeck, Leonora Carrington, Sybil Bedford, William Burroughs, Saul Bellow, Harriet Doerr en anderen – de lijst is lang. Mexico mag zich gelukkig prijzen met de aandacht van zulke eminente auteurs – maar hoewel ze allemaal iets anders zien, vertegenwoordigt Mexico voor hen steevast het exotische, het kleurrijke, het primitieve, het onbekende. Een van de tekortkomingen die al die schrijvers gemeen hadden, was hun gebrekkige kennis van het Spaans.

Toen Graham Greene in 1938 een korte trip naar Mexico maakte (van vijf weken), sprak hij geen woord Spaans. Zijn *The Lawless Roads* is door sommige critici geprezen, maar het is een chagrijnig boek, vreugdeloos, veel te kritisch en dramatisch – zijn minachting voor het land druipt ervan af. Hij reisde door Tabasco en Chiapas in een periode waarin de regering het op de katholieke kerk gemunt had (elders in Mexico had de regering de strijd aangeboden met zwaarbewapende katholieke 'Cristeros').

Greene, een katholieke bekeerling, vatte de onderdrukking van de room-

* In datzelfde jaar richtten Myles Standish en zijn mannen bij Plymouth Colony een bloedbad aan uit naam van de Pilgrim Fathers, waarbij ze zoveel indianen doodden dat ze 'de menselijke ecologie van de regio onherstelbare schade toebrechten' (Nathaniel Philbrick, *Mayflower: A Story of Courage, Community, and War*, 2007).